وەرزش لە بۆکان

ئەنوەر سوڵتانی

زنجیرە وتاری ڕێزدار جەعفەر مەردانبەگی و هاوڕێکانی بە ناوی "مێژووی وەرزش لە شاری بۆکان" کە لە ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات – بۆکان دا بڵاو دەبێتەوە، گەلێک بە کاکڵ و بەڵگەدار وشیرینە و من بە پێخۆشییەوە دەیانخوێنمەوە.

ئەگەر کاک جەعفەر مۆڵەتم بدات منیش بەگوێرەی توانا و بە پێی بڕکردنی بیرم، وردە بابەتێک سەبارەت بە وەرزشی سەردەمی منداڵی و لاویەتی خۆم لە بۆکان دەنووسم.

سەرەتا بڵێم ئەو مێژووەی کاک جەعفەر و هەڤاڵانی دەینووسن و ئەوەی من ئێستا بە تەمام بینووسم، هەمووی هەر مێژووی وەرزش لە قوتابخانەکانی بۆکانە و دوای کرانەوەی قوتابخانەی فەرمی واتە لە ساڵانی ١٣٠٧ (١٩٢٨) بەدواوە، هاتوونەتە ئاراوە. لە کاتێکدا مێژووی گشتیی وەرزشی بۆکان لە دەرەوەی قوتابخانەکان کارێکی دیکەیە و هیوادارم کەسانێکی تر ئەرکی نووسینی بگرنە ئەستۆ. بۆ نموونە، لە شار و گوندەکانی دەوروبەر، چەند چەشنە زۆران یا زۆرەبانی باو بوو وەک زۆرانی پشتێنە و مەچەکە؛ یا خود یارییەک بە ناوی 'قاڕی فەقێیان" هەبوو کە عەینوبیللا کریکێتی ئینگلیزییەکان بوو. فوتباڵیش باو بوو کە پێیان دەگوت 'گۆڵێن' یا کێ بەرکێی ڕاکردن، خلیسکێنی سەربەفر، مەلەوانی و بین کێشانی نێو ئاو لە گۆمی سەرسەکۆ و دەرهێنانی سکەی پووڵ لە ژێر ئاوی حەوزە گەورە وشتی دیکەی لەو چەشنە. سەردەمێکی هەندێک پێش ئێمە، تەنانەت ئەم وەرزشانەش هەبوە: ئەسپ سواری، ڕمبازێ و جلێتێن و .... من ئەوانە هەر بۆ نموونە دەهێنمەوە دەنا ڕەنگە بکرێت ناوی دەیان وەرزشی لەوچەشنە ببەین کە پێش ئەوەی لە سەردەمی ڕەزاشای پەهلەویدا هێرشی فەرهەنگی ئێرانی لە ڕێگەی قوتابخانە فەرمییەکانەوە بۆ سەر کوردستان دەست پێ بکات، لە ناوچەکەماندا باو بوون و بەداخەوە ئێستا فەوتاون و ئەگەر مابێتن تەنیا ناوەکانیانە.

هەندێک کایەش هەبوون کە ڕەنگە لە چوارچێوەی چەمکی وەرزشدا جێیان نەبێتەوە بەڵام یاری و ئەسبابی کات تێپەڕ کردن بوون و خەڵک بە تایبەت منداڵ و لاوان پێیانەوە مەشغووڵ دەبوون، لەوانە، هەلووکێن و شەللاقە و مزرەق بازی و مێشێن و جگێن و گۆرەوی بازی زستانان و شووتی بڕکێنی هاوینان و.... کە لە هەموویاندا کێ بەرکێ و بردنەوە هەبوو. هیوادارم کەسانێک کە بیرەوەریی باشیان لەو بابەتانە هەیە لەسەر ئەوانیش بنووسن و نەهێڵن لە بیر بچنەوە.

*****

بەڵام وەرزشی قوتابخانەیی، مێژووەکەی لە بۆکان دیارە دەبێ بگەڕێتەوە بۆ ساڵانی سەرەتای دامەزرانی قوتابخانە لە بۆکان و مەهاباد واتە ساڵانی ١٣٠٧ بە دواوە. بۆیە دەڵێم مەهاباد کە ئیدارەی فەرهەنگی بۆکان بەشێک بۆ لە ئیدارەی فەرهەنگی مەهاباد و سەرەتا قوتابیانی پۆلی شەشەم بۆ ئیمتیحانی کۆتایی قۆناغی سەرەتایی دەچوونە مەهاباد، وەرزشیش ماددەیەکی دەرسی بوو.

یەکەم قوتابیانی قوتابخانەی دەوڵەتی لە بۆکان بە حیسابی ساڵی کرانەوەی قوتابخانە، دەبێ کەسانێک بووبێتن کە لە دەوروبەری ساڵی ١٣٠٠ ی هەتاوی (١٩٢١ ی زایینی) لە دایک بووبێتن و لە ٧ ساڵان

چووبێتنە قوتابخانە و لە ١٣ ساڵی واتە دەوروبەری ١٣١٣ دا بەشداریی ئیمتیحانی شەشەمی سەرەتاییان کردبێت.

ئایا وەرزشی سەرەتای کار لەو قوتابخانەیەدا چی بووە؟ من نازانم بە لام دەبێ هەندێک شتی سووک وەک "نەرمش" یا ژیمناستیک و بارفیکس و پارالێل واتە یاری کردن لەسەر دوو میلەی هاوتەرتیب، هەروەها گۆڵێن واتە فوتبال یا والیباڵ و هەڵاتن و ئەو چەشنە شتانە بووبێت.

من خۆم لە ساڵی ١٣٢٣ دا لەدایک بووم واتە ٢٣ ساڵ دوای لەدایکبوونی ئەو یەکەم تاقمەی وا لە بۆکان چوونەتە قوتابخانە و ٦ ساڵ دواتریش چوومەتە قوتابخانە (لە ٦ ساڵیدا چوومە پۆلی "تەهییە" کە دواتر واتا فارسییەکەیان لە جێی دانا و بوو بە "ئامادەگی"). لە سەردەمی مندا تاقە یەک قوتابخانە لە بۆکان هەبوو و ئەویش لە قەڵای سەردار بوو. قوتابخانە سەرەتاییەکە وابزانم ناوی شاهپور بوو و دەبیرستانیش ناوی پەهلەوی (یا ئەویان پەهلەوی و ئەمیان شاهپور).

لە حەوشی قەڵا لە بەشی لای باکوور، چوار داریان چەقاندبوو و دوو داری هاوتەریبان بەسەردا ڕاهێڵ کردبوو 'بارفیکس' یان پێ دەگوت. کەس ئێمەی فێر نەدەکرد بەڵام هەندێک لە منداڵەکان یارییان لەسەر دەکرد، کە چەشنە ئاکرۆباتێک بوو. جگە لەوە مەیدانێکی والیباڵیش دواتر لە حەوشەکەدا دابین کرا کە لە زەنگی وەرزش و هەروەها ئێواران دوای تەواو بوونی دەرس قوتابی و مامۆستا والیباڵیان لێ دەکرد. دیارە ئیسفاڵت و شتی وا نەبوو و هەر بەشێک لە حەوشە ئاساییەکە بوو جاروبارە زیخیان تێدا بڵاو دەکردەوە. درەنگتر لە حەوشی قەڵای سەردار، دار و سەوەتەی باسکیتباڵیان دابین کرد و هەندێک قوتابی پێیەوە مەشغووڵ بوون بەڵام ناویانم لەبیر نییە.

جگە لەوانە، لە گەڕەکەکانیشدا والیباڵ دەکرا، دوو دار و پەتێک لەم سەر بۆ ئەو سەر، هێڵیش بە گەچ یا شتێکیتر لە سەر زەوییەکە دەکێشرا و مەیدانی والیباڵ هەی مەیدانی والیباڵ! گۆڵێنیش لە هەندێک گۆڕایی و شوێنی پانتایی دار- وەک باخچە و حەوشی گەورەی ماڵان یا لە دەرەوەی شار، دەکرا و زۆر باو بوو. بەڵام هیچ لەبیرم نییە کەسێک ئێمەی ڕاهێنابێت.

لە ڕۆژانی وەک ٤ی ئابان و ٢١ ی ئازەردا واهەبوو کێ بەرکێی هەڵاتن و دووچەرخەسواری بەڕێوە بچێت. من خۆم والیباڵم دەکرد بەڵام سەرەڕای ئەوەی زۆرم پێخۆش بوو، والیباڵیستێکی چاک نەبووم و تەنیا جارێک لە کێبەرکێیەکدا لە حەوشی قەڵا بەشداریم کرد کە دۆڕاندمان!

ئەودەمانە، هاتنی تیمی میوان لە شارەکانی دراوسێوە بۆ بۆکان، یا چوون لە بۆکانەوە بۆ ئەو شارانە، هێشتا باو نەبوو و من لەبیرم نییە شتی وا ڕووی دابێت.

بەداخەوە ناوی مامۆستاکانی وەرزش یا قوتابیی سەرکەوتووی وەرزشم باش لەبیر نییە. دەزانم ئەم مامۆستایانە: نەمران هاشم وەلیزادە و حەبیبوڵڵا تابانی، هەروەها کاک محەممەد سوڵتانی موکری وەرزشدۆست بوون و لە حەوشی قەڵادا والیباڵیان لەگەڵ دەکردین. درەنگتر کاک سولەیمان کەریمی لە مەهابادەوە هاتە بۆکان و برەوێکی باشی بە وەرزشی شارەکە دا، بە هەمان شێوە کاک مەحموود حیسامی. بەڵام ئەوە ساڵانێکی درەنگتر بوو و ئیتر من لە بۆکان نەمابووم. لە نێو قوتابییەکاندا، نەمر عەبدوڵڵا تەننازی لە دووچەرخە سواریدا بۆ ماوەیەک تاک بوو وکەس پێشی نەدەکەوت، پێم سەیرە بۆچی هەر ناوی ئەوم لەبیرە، ڕەنگە لەبەر ئەوە بێت کە دووچەرخەسواریم زۆر پێ خۆش بوو بەڵام دووچەرخەم نەبوو و سواری دووچەرخەی خاڵۆزاکانم دەبووم.

دیاردەیەک کە دەبێ لێرەدا ئاماژەی پێبکەم ئەوەیە لە سەردەمی ئێمەدا وەرزش برەوی پێ نەدەدرا و هەموو هەوڵێ قوتابخانە و مامۆستاکان و دایک و باوک ئەوە بوو منداڵ دەرس بخوێنێت. وەرزشیان وەک بەرگر و کۆسپی سەر ڕێگای خوێندنی منداڵ سەیر دەکرد و تەنانەت ئەگەر بیاندیایە لە کۆڵان سواری دووچەرخە دەبین چ دایک و باوک و چ مامۆستای قوتابخانە لێمان تووڕە دەبوون و تەنانەت سزایان دەداین. جا درۆ نییە ئەگەر بڵێم وەرزش قاچاغ بوو و وەرزشکار وەک قاچاخچی دەبوایە لە کون و باژێردا دوور لەچاوی ماڵ و مەدرەسە، دەستێک لە تۆپ بدات هەربۆیەش هەوڵی پەرەپێدانی نەدەدرا. دیارە درەنگتر باش ببوو و قوتابی و مامۆستا پێکەوە لە حەوشی قەڵا والیباڵیان دەکرد.

من لە دەبیرستان بووم کە ئەو گۆڕانە لە ڕوانگەی مامۆستا و قوتابخانەدا بەرچاو کەوت. ئیدارەی فەرهەنگ خۆی "باشگایەکی وەرزشی" بۆ قوتابییان کردەوە؛ باشگاکە ئەگەر هەڵە نەکەم لە ساڵی ۱۳۳۸ دا لە دوو دووکانی پاساژی سەید سدیقی قوڕەیشیدا کرایەوە. دووکانەکان بەسەر یەکەوە بوون، لە یەکیاندا بۆ یەکەم جار لە بۆکان مێزی پینگ پۆنگ دانرا و لەوی دیکەدا هاڵتێرێکی بەرزکردنەوەی قورسایی (وەزنەبەرداری) لەگەڵ چەند دەمبیل دانرا بوو. لەبیرم نییە کێ باشگاکەی بەڕێوە دەبرد و ئەوەندەی بزانم مامۆستایەکی ئەوتۆش نەبوو بابەتەکان فێری قوتابی بکات یا ئەگەر هەبوو، ڕۆژانە لەوێ نەبوو. من لەوێ پینگ پۆنگ فێر بووم و زۆرم پێ خۆش بوو، وابزانم لە هاوڕێیانی خۆم فێر بووم نەک لە مامۆستا و ڕاهێنەر. ئێستاش هەر هۆگری پینگ پۆنگم و لە ماڵەکەمان لە لەندەن مێزی پینگ پۆنگمان هەیە کە ئەگەر باران لێبگەڕێت لە حەوشەکەدا کایەی لە سەر دەکەین!

یەکەم مێزی پینگ پۆنگی بۆکان بە تەختە سێ لاییەکی ناسک دروست کرابوو و تۆپ لەسەری باش بەرز نەدەبووەوە، دەبوایە بە هێز و قووەتی خۆت لێیدەی تا بچێتە ئەوبەری تۆڕەکە. من کاتێک بەوەم زانی کە لە ساڵی ۱۳۳۹ دا چووم بۆ مەهاباد و لەوێ لە باشگا ویستم پینگ پۆنگ بکەم. برادەرێکی لێ بوو "سووره" یان پێ دەگوت هەر ئەوەندەی یەک و دوو بردیەوە لێم! من بە مێزەکەی بۆکانم عادەت گرتبوو و زۆرم پێ سەیر بوو هەر هێواشێک ڕاکێتم لە تۆپ دەدا بازی دەدا ئەوسەری ژوورەکە. مێزی ئەوان وەک هی ئێمە نەبوو و لە تەختەی ئاسایی دروست کرابوو و دواتر زانیم مێزی پینگ پۆنگ هەر دەبوایە وابێت نەک وەک ئەوەی بۆکان!

هەرچۆنێک بێت، باشگاکەی بۆکان شوێنێکی باش بوو بۆ وەرزش کردن و کۆبوونەوە و باس وخواسی وەرزشی. بەبۆچوونی من دەورێکی ئەرێ پیشی بینی لە ئازاد بوونی وەرزش لە بۆکان و هاتنەدەری قوتابی لە ژێر ترس وئەندێشی مامۆستا و دایک وباوکان کە پێشتر هەرچەشنە وەرزشێکیان دژ بە کاری پەروەردە دەزانی.

من لە ساڵی ۱۳۳۹ چووم بۆ دانشسەرای ورمێ و پاشانیش بوومە مامۆستای گوند و ئینجا لە کوردستان تەبعید کرام، بەشوێنیدا نۆرەی زیندان هات و کارکردن لە شیرکەتێک لە تەورێز، ئیتر هیچ زانیاری و ئاگادارییەکم لە وەرزشی بۆکانی دوای ساڵی ۱۳۳۹ نەما بەڵام دەزانم دونیای وەرزشی بۆکان لەدوای حەزرەتی شێخ نەک هەر زێر وزەبەر نەبوو بەڵکوو گەلێکیش خێراتر و زیاتر گەڕا و چەرخا!

دیارە ئەگەر نەمر ئەحمەدی سامبەگی ئێستا مابوایە دەیتوانی سەدان قات لەمن باشتر باسی ئەوساڵانە و دواتریشی بکات. بەڵام لەوانەی لەبیرم ماوە و لەو سەردەمانەدا هاوپۆل بووین، یەکیان کاک حوسەینی عەبدوڵڵاهییە کە دەبێ بیرەوەریی زۆرچاکی ئەوساڵانەی هەبێت. کاک ڕەحمانی محەممەدیانیش هاوپۆلم بوو و ئێستا خەریکی لێکۆڵینەوە لە مێژووی بۆکانە؛ ئەویش دەبێ زانیاریی باشی ئەو ساڵانەی هەبێت

بەتایبەت کە دواتر لە ئیدارەی ئامووزش و پەروەرشدا کاری دەکرد و ماوەیەکیش ڕاهنومای سپای دانیش بوو و دەبێ زۆر شت لە وەرزشی قوتابخانەی گوندەکانی دەوروبەری بۆکان بزانێت. ئەوەش بوارێکی گرنگە و دەبێ بزانین لە گوندەکاندا بارودۆخی وەرزش چۆن بووە. ئەوەندەی من لەبیرمە لە گوندی باغلووجە و بوغدەکەندی و سەرا کەرەسەیەکی ئەوتۆی وەرزشی لێ نەبوو. لە باغلووجە تۆپمان بە پەڕۆ و گۆرەویەکۆن دروست دەکرد و لەگەڵ قوتابییەکان "قاڕی فەقێیان" مان پێدەکرد. تۆپێکیشمان هەبوو جاروبارە لەبەر دەم قوتابخانەکە فوتباڵمان دەکرد. جا ئەوە کێ کڕیبووی، نازانم.

لە هاوڕێیانی سەردەمی منداڵیم کاک حەسەن ئەیوب زادەم لەبیرە والیباڵی زۆر چاک دەکرد. لە بەر دەم ماڵی حاجی حەمەڕەحیم خانی دادخواە کە ماوەیەکیش پادگان و پاشان مەدرەسە بوو، والیباڵمان دەکرد، یارییەکی زۆر گەرم و گوڕ کە خەڵکێکی زۆری هاوتەمەنمان تێیدا بەشدار دەبوون بەڵام بە داخەوە ناوەکانیانم لەبیر نەماوە. ماڵی خوالێخۆش بوو حاجی حەمەساڵحی محەممەدیش لە سەر خیابانی سەقز ڕووبەڕووی دوخانیاتی کۆن، زەوییەکیان هەبوو کە دەورەکەی دیوار کرابوو و دواتر ماڵیان تێدا دروست کرد. ئێمە چەند خزم و دۆست و برادەری کاک عەزیز محەممەدی لە سەر ئەو زەوییە بۆ ماوەیەکی زۆر والیباڵمان دەکرد. ماوەیەکیش لەگەڵ کاک زاهید و کاک ڕەئووف زیایی لە حەوشی ماڵی کاک ناجی، تۆڕی والیباڵمان هەڵبەستبوو و والیباڵمان دەکرد. من خولیای والیباڵم هەبوو و لێی تێر نەدەبووم. هاوڕێکانی دیکەشم هەر وابوون و ئێواران تا چاومان تۆپەکەی بدیتبایە دەستمان لە یاری کردن هەڵنەدەگرت.

پێویستە ئەوەش بڵێم لە ساڵانێکدا کە من قوتابی قوتابخانە بووم، ڕێزدار عەلی حەبیب زادە دەورێکی گەلێک باشی دەبینی لە کار و چالاکیی غەیرەدەرسیی منداڵانی بۆکاندا. بەرپرسی "پیش ئاهەنگی" بۆکان بوو و لەبەر ئەوەی کەسێکی ناسراو و جێگەی متمانەی دایک و باوکان بوو، خەڵک ئیجازەیان دەدا منداڵەکانیان لەژێر دەستی ئەودابن و بۆ ئێرە وئەوێ بچن. وابزانم لە دەور وبەری ساڵی ١٣٣٧ دا دەستەیەک پیش ئاهەنگی بۆکانیی برد بۆ تاران بۆ "جمبووری پیش ئاهەنگی نێونەتەوەیی"، جارێکیش دەستەیەک پیش ئاهەنگی مەهابادیی بانگ کرد بۆ بۆکان و میوانداریی کردن. دووکانێکی پیش ئاهەنگیشی لە دووکانەکانی ماڵی میرزا عەبدولکەریمی هەمزەیی نزیک موسافیرخانەی نەمر میرزا عەبدوڵڵا فەتحی، کردەوە کە قوتابییەکان بەڕیوەیان دەبرد و شتیان تێدا دەفرۆشت. منیش پیش ئاهەنگ بووم و لەبیرمە گەلێک کاری وەرزشیی پێدەکردین. ئێوارەیەک بردینی بۆ سەر ناڵەشکێنە، لەوێ تا نزیک نیوەشەو ماینەوە و لە لووتکەی ناڵەشکێنە ئاگرمان کردەوە، سروودێکی پیش ئاهەنگی فارسی هەبوو بە دەوری ئاگرەکەدا دەمانخوێندەوە: "آتش، شعله برکش، شعله دم فرو مکش". واهەیە هەر ئەویش بەرپرسی دانانی باشگاکەی دووکانی سەید سەدیق بووبێت. کاری وا بوێرانە لە فەرهەنگی بۆکاندا واهەبوو تەنیا بەو بکرێت.

واهەیە کاک ڕەحمان مودەڕڕیسی سەرۆکی ئیدارەی فەرهەنگ و ئەوقافی ئەوساڵانەی بۆکان، هەروەها دەبیر و مامۆستایانی ئەو سەردەمانە وەک کاک عوسمان محەممەدی و کاک یاسین حوسەینی و کاک برایم نەزەری سەبارەت بەو ساڵانەی وەرزش لە بۆکان شتی زۆر بزانن و جێی خۆیەتی پرسیاریان لێ بکرێت. تەنانەت وورده شت و زانیاریی پچڕ پچڕیش دواتر دەخرێنەوە سەر یەک و دەبن بە مێژووی چڕ وپڕ.

لە کۆتاییدا بیرەوەرییەک لە کێبەرکێی فوتباڵی بۆکان بگێڕمەوە. من لە تاران دەژیام و خوێندکاری زانکۆی ئەدەب بووم لە زانستگەی تاران. لە خۆپیشاندانەکانی دانیشگا و یەک لەوانە، اعتصابی شیرکەتی واحیدی ئوتوبۆسەکانی تاراندا زۆر چالاک بووم. هاوینان دەگەڕامەوە بۆکان. جارێکیان کێبەرکێی بۆکان بوو لەگەڵ شارێکی دیکە، لەبیرم نییە کوێ. بۆکان لە دوابوو و هەندێک ئاڵۆزی پەیدا بوو خەڵکەکە هەراهەرایان کرد و بەردیان فڕێ دا، دوو سێ پاسەبانی شەهرەبانی خەریک بوون بە باتووم لە خەڵک بدەن. من هەڵەکەم لەبار زانی و دوو سێ بەردم لە پاسەبانەکان هەڵکرد، یەکیان چاوی پێم کەوت و باتوومێکی گەیاندمێ. لە نێو خەڵکەکەدا خۆم وون کرد بەڵام دیار بوو هەر بەشوێنمدا دەگەڕان و ئاخری دۆزیمیانەوە و گرتیانم.

بردیانم بۆ شەهرەبانی. ڕەئیسی شەهرەبانی ئەفسەرێک بوو خەڵکی ورمێ دەیانگوت کوردیشە بەڵام بە کوردی قسەی نەدەکرد. لێی پرسیم کێم و چ کارەم. کە زانی خوێندکاری زانستگەم گوتی ها، ئەوە هاتووی ئێرە بشێوێنی؟ تۆ ئامانجی سیاسیت بووە لەم کارەت. خراپم گیر خواردبوو. منی تەبعیدکراوی قیلی کەوای سپی هەموو خۆپیشاندانەکانی دانیشگای تاران، لەوانە بوو پەروەندەم بۆ ساز بکەن و بمگرن. خۆش ئەوە بوو من دەمگوت شتی وا هەر نەبووە و بەردم نەهاویشتووە و لە شوێنی خۆم وەستاوم ئەو پاسەبانە لەخۆوە منی گرتووە، کابرای پاسەبانی عەجەمیش پەستا پەستا دەیگوت نەخێر من بە باتووم لێمداوە، ئەگەر باوەڕم پێناکەن بیلامانێ با شەڵوارەکەی دا بکەنێ جێگەی باتوومەکە دیارە! خواوڕاستان پێش ئەوەی کار بگاتە ئەو قۆناغە باریکە! نازانم کێ هەواڵی کارەکەی دابوو بە کاکم، هات بۆ شەهرەبانی و ڕیشی لەبەر ئەفسەرەکە گرت و بە زامن بەریدام. پاسەبانێکی کوردیشی لێبوو زۆری خاتر گرتم. ئیتر لێپرسینەوەی بەشوێندا نەهات وکابرای ئەفسەریش لە بۆکان ڕۆیشت.